ततो धैर्य्यमवाप्नुहि" भा०व० २५१अ०। निर्मीयतेऽनेन करणे ल्युट्। निर्माणसाधने २कायादौ। क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टो निर्माणकायमधिष्ठाय सम्प्रदाय प्रवर्त्तकः" कुसुमा०। कायस्य निर्माणसाधनत्वात् तथात्वम्। निर्माणार्थं कायं निर्माणकायमिति हरिदासः तत्तु न युक्तं कायाधिष्ठानस्यैव निर्माणार्थत्वेन कायस्य तथात्वाभावात्। निर्गतो मानात् निरा०त०। ३मानातीते। "पूर्वपदादिति" पा० असंज्ञायामपि आर्षे णत्वम्। "अनक्षत्रगणं व्योम निर्माणं घनगर्जितम्" रा०कि०४४अ०

निर्माल्य न० निर्+मल—ण्यत्। देवदत्ते तद्विसर्जनोत्तरमुच्छिष्टे द्रव्ये "अर्वाक् विसर्जनाद्द्रव्यं नैवेद्यं सर्वमुच्यते। विसर्जिते जगन्नाथे निर्माल्यं भवति क्षणात्" गारुड़पु०। विद्यानन्दनिबन्धे "सूर्य्ये गणापतावुग्रे शाक्ते शैवेऽथ वैष्णवे। तेजश्चण्डमथोच्छिष्टसोजमुच्छिष्टपूर्विकाम्। चाण्डालीं शेषिकां चण्डं विश्वक्सेनं क्रमाद्यजेत्। सोजो गणेशः। "हृदये च बहिर्देवीं समर्प्य विधिवत्ततः। निर्माल्यञ्च शुचौ देशे नैवेद्यं भक्षयेत् सुधीः" तन्त्रान्तरे आ०त० निर्माल्यस्य धारणप्रकारादिकं निरूपितं यथा "निर्माल्यं शिरसा धार्य्यं सर्वाङ्गे चानुलेपनम्। नैवेद्यञ्चोपभुञ्जीत दत्त्वा तद्भक्तिशालिने"। तद्भक्तिशालिने विष्वक्सेनादये "उद्वास्य देवं स्वे धाम्नि तन्निवेदितमग्रतः। अद्यादात्मविशुद्ध्यर्थं सर्वकामसमृद्धये"। स्वे धाम्नि स्वीयहृदये उद्वास्य संस्थाप्य तथाच कालिकापुराणे "ध्यायंस्तु मन्त्रेणानेन तत्रस्थं स्थापयेत् हृदि। तिष्ठ देवि! परे स्थाने स्वस्थानं परमेश्वरि। यत्र ब्रह्मादयः सर्वे सुरास्तिष्ठन्ति मे हृदि"। भविष्ये "निर्माल्यं नोपभोक्तव्यं रुद्रस्य तपनस्य च। भक्ष्यते यदि तन्मोहान्नरके पच्यते ध्रुवम्"। निर्माल्यमात्रे तु "उदके तरुमूले वा निर्माल्यं तस्य संत्यजेत्" कालिकापुराणे "यो यद्देवार्च्चनरतः स तन्नैवेद्यभक्षकः" ब्रह्मपु० "अम्बरीष! नवं वस्त्रं फलमन्यद्रसादिकम्। कृत्वा कृष्णोपभोग्यन्तु सदा सेव्यं हि वैष्णवैः" तत्रैककर्त्तरि क्त्वाश्रवणात् स्वदत्तनैवेद्यभक्षणेऽप्यधिकार उक्तः "केवलं सौरशैवे तु वैष्णवो नैव भक्षयेत्"। विष्णुयामले "पीत्वा पादोदकं देवि! नैवेद्यं स्वयमुद्धरेत्। त्यजेत् पादोदकं यस्तु नैवेद्यं वा त्यजेच्च यः। षष्टिवर्षसहस्राणि रौरवे नरके पचेत्"। उद्धरेत् अभ्यवहरेत्। स्कन्दयामले "उद्वास्य देवं स्वे धाम्नि तन्निवेदितमात्मनः। भक्षयेत् पापशुद्ध्यर्थं सर्वदा साधकः प्रिये!" शिवधर्मोत्तरे रुद्रनैवेद्यभक्षणमुक्तं यथा "अथ भक्त्या शिवं पूज्य नैवेद्यमुपकल्पयेत्। तदन्नं स्वयमश्नीयात् तत् सर्वं विनिवेदयेत्"। "फलं पुष्पञ्च ताम्बूलम् अन्नपानादिकञ्च यत्। अदत्त्वा तन्महादेव्यै न भोक्तव्यं कदाचन"। एतेन यत् पठन्ति "अन्यदेवस्य नैवेद्यं भुक्त्वा चान्द्रायणञ्चरेत्" इति तदेकान्तवैष्णवपरमिति भूषणः। यत्तु "शूद्रान्नं याजकान्नञ्च नैवेद्यञ्चापि वर्जयेत्" इति लैङ्गवचनम्। तन्नैवेद्यत्वेनोपकल्पितानिवेदितपरं लोभादिना भोजननिषेधकं वा यथोक्तं शाम्बे "नोपभुक्त्वा च नैवेद्यं प्रयाति प्रेतयोनिषु।" द्रव्यविशेषस्य कालभेदे निर्माल्यतोक्ता तन्त्रसा० योगिनीतन्त्रे यथा "मणिमुक्ता सुवर्णानि देवे दत्तानि यानि वै। न निर्माल्यं द्वादशाब्दं ताम्रपात्रं तथैव च। पट्टशाटी च षण्मासं नैवेद्यं दत्तमात्रतः। मोदकं कृषरञ्चैव मासार्द्धेन महेश्वरि! पट्टवस्त्र त्रिमासाच्च यातयाममहः स्मृतम्। यावदुष्णं भवेदन्नं परमान्नं तथैव च। मस्तकं रुधिरञ्चैव अहोरात्रेण पार्वति!। मुहूर्त्तन्दधि-दुग्धञ्च आज्यं यामेन शङ्करि। करवीरमहोरात्रं विल्वपत्रं तथैव च। जवारक्तञ्च माघ्यं च निर्माल्यं सार्द्धयामके। माल्यं वै करवीरस्य पद्मस्य विल्वजस्य च। यामार्द्धेन महेशानि! ताम्बूलं दत्तमात्रतः। अनिर्माल्यञ्च दाड़िम्बं तथा विल्वफलं प्रिये!। सौगन्धिकञ्च कदलीं प्रयत्नेन नियोजयेत्। कदलीबीजपूरञ्च दुग्धपक्वं निवेदयेत्।" शिवनिर्माल्यधारणे विशेषः ति०त० उक्तो यथा स्कान्दे "निर्माल्यं यो हि मद्भक्त्या शिरसा धारयिष्यति। अशुचिर्भिन्नमर्य्यादो नरः पापसमन्वितः। नरके पच्यते घोरे तिर्य्यग्योनौ च जायते। ब्रह्महापि शुचिर्भूत्वा निर्माल्यं यस्तु धारयेत्। तस्य पापं महच्छीघ्रं नाशयिष्ये महाव्रते!।" शुचिःस्नानादिनेति शेषः। एवञ्च "स्पृष्ट्वा रुद्रस्य निर्माल्यं सवासा आप्लुतः शुचिः" इति कालिकापुराणोयमशुचिविषयम्। अनुपनीतविषयमिति श्रीदत्तः। बह्वृचगृह्यपरिशिष्टम्। अग्राह्यं शिवनैवेद्यं पत्रं पुष्पं फलं जलम्। शालग्रामशिलास्पर्शात् सर्वं याति पवित्रताम्" उदके निर्माल्यत्यागश्च गङ्गेतरपरः। यथोक्तं ब्रह्मपु० "गङ्गां पुण्यजलां प्राप्य चतुर्दश विवर्जयेत्। शौचमाचमनं केशं निर्माल्यं मलघर्षणम्"। २पृक्कायां स्त्री शब्दर०।